

Adnan Menderes

Biyografik Notlar: Kimliği ve Muhalefeti

Süleyman İnan

ISBN: 978-605-9823-59-3

Liberte Yayınları® | 242

© 2025, Liberte Yayınları®

3. Baskı: Mayıs 2025;

1. Baskı: 2006 (*Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*) – 2. Baskı: 2021

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası, hiçbir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevimiz bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayın Editörü: **Özlem Çağlar Yılmaz**

Yayın Koordinatörü: **Emre Turku**

İç Tasarım: **Serpil Koçtürk**

Kapak Tasarımı: **Mümin İnan**

Baskı: **Bizim Büro Basım Evi Yayın ve Dağıtım Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi**

Adres: Zübeyde Hanım Mahallesi, Sedef Caddesi 6/A, Altındağ, Ankara

Telefon: (312) 229 99 28 | *Faks:* (312) 229 99 29 | *Sertifika No:* 42488

LiBeRtE
yayıngrubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | *Faks:* (312) 230 80 03

E-mail: info@liberte.com.tr | *Web:* www.liberte.com.tr | *Sertifika No:* 52155

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

Süleyman İnan

Prof. Dr. Süleyman İnan Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'nde öğretim üyesidir. Akademik kariyeri sürecinde Marmara, Ege, Pamukkale ve Süleyman Demirel Üniversitelerinden dersler aldı. 2013'te Türkiye Cumhuriyeti Tarihi bilim dalında profesör oldu. Aynı yıl, kısa bir süre YÖK bursuyla İngiltere'de misafir araştırmacı olarak bulundu. Bilimsel ve kamu yararı gözetken bazı projelerin içinde yer aldı. "Adnan Menderes Müzesi"nin akademik danışmanlığını yaptı.

Disiplinler arası çalışmayı seven ve kendisini daha çok bir sosyal bilimci olarak gören İnan'ın çalışma alanı çoğunlukla tarih, siyaset ve eğitim üçgeninde gezindi. *Adnan Menderes* (Liberte Yay.), *Necip Ali Küçüka* (Atatürk Araştırma Merkezi Yay.) ve İsmet İnönü'nün (*Türkiye'nin 1950'li Yılları* ve *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* kitabı içinde, İletişim Yay.) biyografilerini yazdı. *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (Anı Yay.), *İnkılap Dersleri* (Kafka Kitabevi Yay.), *Sosyal Bilgiler Eğitime Giriş* (Anı Yay.), *Popüler Tarih Sözlüğü* (Adres Yay.), *Siyaset Okuryazarlığı* (Yeni İnsan Yay.), *Epigram* (Liberte Yay.), *Ne Gerek Var Sosyal Bilimlere? İnsan ve Toplum Bilimleri Üzerine Sorgulamalar* (Paradigma Yay.) kitaplarının hem editörlüğünü hem de yazarlığını yaptı.

Çocuk ve gençlere yönelik bir eğitim materyali iddiasıyla çıkan *Genç Bilgi: Siyaset* (Doğan Egmont) kitabının yazarı olan İnan, SOs+a kısa adıyla siyaset okuryazarlığı üzerine seminer ve atölye eğitimlerini, geliştirdiği 4 modül (Çocuk-Öğretmen-Yetişkin ve Akademisyenler) üzerinden sürdürmeye devam ediyor. Ayrıca (www.siyasetokuryazarlik.com.tr) sitesinin kurucusu ve yöneticisidir.

İÇİNDEKİLER

Yeni Baskıya Önsöz	13
Birinci Baskıya Önsöz	15
Giriş	19
Adnan Menderes'in Hayatı	23
A. Ailesi.....	23
B. İlk ve Orta Öğrenimi	31
C. Askerliği.....	33
D. Çakırbeyliği Çiftliği'nde Toprak Beyliği.....	38
E. Evliliği	43
F. Yükseköğrenimi	46
G. Soyadı.....	52
Adnan Menderes'in Siyasete Girişi ve Faaliyetleri	57
A. Serbest Cumhuriyet Fırkasına Girişi.....	57
B. Cumhuriyet Halk Fırkasına Girişi ve Faaliyetleri.....	61
I. Cumhuriyet Halk Fırkasına Girişi.....	61
II. Atatürk'le Tanışması.....	64
III. Milletvekili Seçilmesi.....	68
IV. Partideki ve Meclisteki Faaliyetleri.....	74
1. Dilekçe Komisyon Üyeliği.....	74
2. TBMM'deki İlk Konuşması.....	74
3. Aydın Halkevi Kuruculuğu	76
4. Parti Müfettişliği.....	77

5. Bolu İl Kongresinde Müşahitliği	80
6. Türk Spor Kurumu Başkanlığı	83
7. Kongre Üyeliği.....	85

1. Adnan Menderes'in Cumhuriyet Halk Partisi İçindeki Muhalefeti (1945-1946) 87

A. Menderes'in İlk Önemli Muhalefeti Sayılan Toprak Reformu Girişimi	87
I. Hazırlık Dönemi.....	87
II. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı	92
III. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısının Kanunlaşma Süreci.....	96
IV. Menderes'in Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı Hakkındaki Meclis Konuşmaları	111
V. Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Uygulanması (1945-1950).....	123
B. 1945 Yılı Bütçe Görüşmelerinde Menderes'in Açık Muhalefeti	125
C. Dörtlü Takririn Verilmesi	132
D. TBMM ve Basında Anayasa ve Rejim Tartışmaları	139
I. Birleşmiş Milletler Anayasasının Mecliste Onaylanması..	139
II. Basındaki "Tek Parti Rejimi" Tartışmaları	144
E. Menderes'in Cumhuriyet Halk Partisi'nden İhracı	155
I. CHP Yönetiminin Menderes'e İhraç Kararı Vermesi	155
II. Menderes'in Partiden Çıkarılmasına Tepkiler.....	158
F. Menderes'in Görüşler Dergisi'ne Yazı Vaat Etmesi	163
G. Yeni Parti Hazırlıkları.....	167

2. Adnan Menderes'in Cumhuriyet Halk Partisi Hükûmetine Muhalefeti (1946-1950) 171

A. Demokrat Parti'nin Kurulmasından Birinci Büyük Kongresine Kadar Menderes	171
I. Demokrat Parti'nin Kuruluşu.....	171
II. 1946 Seçimleri	173
1. Belediye Seçimleri	173
2. Milletvekili Seçimleri.....	194
III. Menderes ve Partisi DP'nin Demokratik Talepleri.....	217

1. Cemiyetler Kanununun Değiştirilmesi.....	217
2. Basın Kanunu'nun Değiştirilmesi.....	226
IV. Recep Peker Hükümeti'nin Kurulması	237
V. 1947 Yılı Bütçe Görüşmeleri.....	246
1. Menderes'in Bütçe Eleştirisi.....	246
2. Peker'in Menderes'e Tepkisi ve "Psikopat" Tartışması	257
3. DP'lilerin Meclisi Terketmesi ve CHP'nin Tavrı.....	268
B. Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresinden Oniki Temmuz Bildirisine Kadar Menderes	272
I. Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi.....	272
1. Kongrenin Açılması ve Çalışmaları.....	272
2. Ana Davalar Komisyonu'nun Çalışmaları ve Hürriyet Misakı'nın Kabulü	282
3. CHP'nin DP Kongresine Tepkisi.....	285
II. İdareciler Kongresi ve Menderes-Erim Polemiği	288
III. İzmir Mitingleri ve Ara Seçim Tartışmaları	298
IV. İzmir Davası	304
1. Gazetecilerin Yargılanması.....	306
2. Menderes'in Dokunulmazlığını Kaldırma Girişimi.....	313
C. 12 Temmuz Bildirisi'nden Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresine Kadar Menderes	315
I. İktidar ve Muhalefeti Uzlaştırma Girişimleri.....	315
II. Demokrat Parti'nin Küçük (Danışma) Kongresi.....	323
III. İnönü'nün Doğu Anadolu Gezisi.....	324
IV. Birinci Hasan Saka Hükümeti'nin Kurulması.....	326
V. 1948 Yılı Bütçe Görüşmeleri.....	339
VI. Demokrat Parti İçinde Bölünmeler.....	351
1. Ferdî Ayrılıklar.....	351
2. Milletvekili Maaşı ve Yolluk Meselesi.....	361
3. DP Genel Kurulu ve Meclis Grubu Arasındaki İhtilaf veya Köprülü Hadisesi.....	367
VII. İkinci Hasan Saka Hükümeti'nin Kurulması.....	374
VIII. Seçim Kanununda Değişiklik Yapılması.....	378
IX. Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin Kurulması.....	389
X. 1949 Yılı Bütçe Görüşmeleri.....	394
D. Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresi'nden İktidara Gelmesine Kadar Menderes	401
I. Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresi.....	401

1. Kongrenin Açılması ve Çalışmaları.....	401
2. Millî Ant veya Millî Teminat Andı.....	404
3. İktidarın Kongreye Tepkisi	406
II. Yeni Seçim Kanunu.....	410
1. Hükümetin Hazırlığı	410
2. Muhalefetin Hazırlığı.....	412
3. Milletvekilleri Seçim Kanunu Tasarısı ve Komisyon Raporu.....	419
4. TBMM'deki Görüşmeler.....	421
III. 1950 Yılı Bütçe Görüşmeleri	426
IV. 1950 Seçimleri	431
1. Menderes'in Koalisyon Hükümeti Teklifi.....	431
2. 14 Mayıs Seçimleri ve Menderes'in Başbakan Olması.....	433

3. Adnan Menderes'in Muhalefet Yıllarındaki

Fikir ve Görüşleri

439

A. Siyasî ve Yönetim Konuları	439
I. Devletin Temel Nitelikleri veya Altı İlke	439
II. Demokrasi.....	444
III. Bürokrasi (İdare Cihazı) ve Kadrolaşma.....	446
IV. Devlet Başkanlığı.....	448
V. Siyasî Partiler.....	449
VI. Anayasa.....	450
VII. Seçimler	453
VIII. Demokrat Partinin Cumhuriyet Halk Partisinden Farkı.....	456
IX. Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler.....	460
B. Dış Politika	463
I. Milletlerarası İlişkiler ve Politikalar.....	463
II. Marshall Planı veya Yardımları.....	465
C. Basın.....	467
D. Ekonomik ve Malî Konular	468
I. Devlet Bütçesi	468
II. Vergiler.....	469
III. 7 Eylül Kararları.....	470
IV. Tarım	471
V. Diğer Konular	474

Sonuç	479
Türk Siyasetinde Adnan Menderes	485
Erken Dönemi ve Kariyeri	486
Temel Siyasî Görüşleri	495
Sonuç Yerine	499
Adnan Menderes'in Mizacı Üzerine	501
Menderes'in Genetik (Doğuştan Kazandığı) Mizaç Özellikleri ..	503
Menderes'in Çevresel (Sonradan Kazandığı) Mizaç Özellikleri ...	512
Sonuç Yerine	521
Demokrat Parti Dönemi (1950–1960): Siyasi Kültür	525
Devlet Algısı	526
Bürokratik Yapı	527
Demokrasi Sorunu	529
Muhalefet Olgusu.....	531
Milliyetçilik	533
“Öteki” Sorunu.....	535
Sonuç Yerine	536
Kaynakçaya Dair	539
Kaynakça	551
Ekler	563
Adnan Menderes'in Kronoloji	603

Yeni Baskıya Önsöz

BU KİTAP, 2002 YILININ SONUNDA TEZ OLARAK HAZIRLANMIŞTI. Tezin hazırlandığı dört-beş yıl öncesini düşündüğünüzde, 1990'lar sonunda Adnan Menderes konusu sanıldığıнын aksine hâlâ müphem sayılırdı. Bilim çevrelerinde Menderes ismi konusunda konuşmak hafif korku yüklü idi, susmak daha çok tercih edilirdi. Ona ait anılar veya eşyalar mahremiyetini koruyordu. Ankara Hukuk Fakültesinde Menderes'e ait belgelerini inceleme izni aldığımda, dönemin dekanı teşekkür kısmında isminin geçirilmesini istememişti mesela. Ayrıca, Devlet Arşivlerindeki belgelerde Menderes'in iktidar dönemi olan 1950'li tarihleri bulmak zordu. Demokrat Parti'nin tutanakları da henüz gün yüzüne çıkmamıştı. Bir zaman sonra bilgi ve belgelerin kısıtlılığını görerek derinlikli bir doktora çalışması için bu konuya sınırlılık getirmiştım. Şöyle düşünmüştüm; tezi savunduktan sonra, devam çalışması yapar, eksik kısımları tamamlardım. Ne yazık ki öyle olmadı, olamadı ... Başka konularla meşgul oldum ve kendime verdiğim sözü tutamadım. Yine de teze giremeyen bazı konuları, davet üzerine ya kongre bildirisi olarak ya da konuşma için

hazırladığım metinleri makaleye dönüştürerek yayınladım. Şimdi yeni baskıda, bu yazıları ilave ediyorum. Yayınlanmasına izin verdikleri için ilgili dergi yönetimlerine teşekkür ediyorum.

Geçen zamanda bu çalışmam, Menderes’le ilgili her ciddi çalışmada mutlaka referans alınan bir kitap oldu. Özellikle ilk bölümlerde yer alan Menderes’e ait biyografik notlarda bu kitabın aşıldığını göremedim. Menderes’in muhalefette iken savunduklarını ise, demokrasinin ilkeleri olarak hatırdaki tutulması gereken asla eskimeyecek değerler olarak görüyorum. Bu yüzden metni, ilk basıldığı haliyle sunuyorum. Şimdi tekrar yazsam, farklı bir metin yazarım desem de, bu böyle... (Menderes’in fikirlerini elekten geçirmeyi istemek, her şeyi ile onun tam biyografisini yazmak bir ukde olarak kalacak tabii...)

Hemen her sene, 14 Mayıs, 27 Mayıs ve 17 Eylül tarihlerinde hatırlara gelip bazen politik gündem olabilen Adnan Menderes ismi, onun hakkında bildiklerimizi tekrar sorgulattırıyor. Geçen zamanda da bu ihtiyaç, değişmiş sayılmaz. Aşırı politizasyonun onu sahici anlamaya engel olduğu inancımı da şerh düşeyim. Dolayısıyla artık tükenmiş olan ve edinmek isteyenler için sahaflara giren bu kitabın yeniden basılması böylelikle gündeme gelmiş oldu. İlgili olanların arada bana söyledikleri, sitem dolu ‘Neden tekrar yayınlamıyorsun?’ baskısı da yeni basımda etkili olmadı değil.

Her kitap sonunda yazdığım gibi, fayda dilemek temennim olsun. Ve ayrıca ... Bilimsel bilgi, nefes olsun.

Süleyman İnan

6 Mayıs 2021 | Kınıklı

Birinci Baskıya Önsöz

TARİHİN HER DÖNEMİNDE DEVLET ADAMLARININ HAYAT hikayeleri merak edilmiştir. Belki bu yüzden, biyografi son yıllarda ülkemizde önemsenmeye başlamıştır. Bunda, biyografilerin en çok okunan türler arasına girmesinin etkisi de vardır. Fakat, biyografilerde en iyi olma çabasını, belki de iddiasını taşıyanlar, çoğu zaman bilimsel bir şekilde ele alınanlardır. Nitekim, akademik çevrelerde bu durum dikkate alınarak biyografiler üzerine tezler hazırlanmaktadır.

Bu kitap, uzun süreli bir çalışmanın ilk evresini oluşturduğundan, kitaba tam bir biyografi çalışması demek doğru olmaz. Çalışmanın temelini oluşturan ana konu, Adnan Menderes'in çok partili süreçteki muhalefetidir. Ayrıca, Adnan Menderes'in muhalefetini, konu bütünlüğü içerisinde ele alıp, bazı ayrıntılara yer verdiğinden dolayı 1945-1950 döneminin nispeten bir incelemesidir. Bundan sonraki çalışma ise, Adnan Menderes'in iktidar yıllarına ilişkin olacaktır.

Böyle bir çalışmanın ilk başta görünür zorluğu, Adnan Menderes’le ilgili yazılanların çok olduğu bilgisinin yaygınlığıdır; ancak, gerçek tam böyle değildir. Adnan Menderes’in iktidardaki yıllarına ilişkin tarih literatüründe ve bibliyografyasında bir çok kitabın olmasına rağmen, Adnan Menderes’in 1950 öncesi dönemi bilimsel olarak geniş bir şekilde ele alınmamıştır. Hâlbuki, 1950-1960 döneminde Türkiye’nin en uzun süreli başbakanı olacak olan Adnan Menderes’in fikirlerinin temeli, özellikle 1945-1950 yılları arasındaki yönetime karşı verdiği mücadele ve yaptığı muhalefetine yatmaktadır. Fakat, Menderes’in kendi hayatının da (*askerliği, çiftçiliği*) siyasi hayatını etkilemediği düşünülemezdi. Bu yüzden bu çalışma, Adnan Menderes’in muhalefet yıllarına ağırlık vermekle birlikte, hayatının belli bir dönemini de ele alarak eksik görülen bir dönemin bilimsel olarak aydınlatılması çabasını amaçlamaktadır.

Kitabın başlığındaki “*Muhalefet*” kelimesi iki anlamı birden kucaklamaktadır: Hem bir “*dönemi (1945-1950)*”, hem de bir “*kavramı*” anlatmaktadır. Bir başka deyişle, hem “*belli bir zaman dilimini, bir tarih dönemini (1945-1950)*”; hem de “*bir tutumu, bir davranışa karşı olma durumunu, aykırılığı, karşı görüşü*” anlatmaktadır.

Kitap, üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Adnan Menderes’in parti içindeki muhalefeti, ikinci bölümde hükümete karşı muhalefeti ve üçüncü bölümde de muhalefet yıllarına ilişkin fikir ve görüşleri yer almıştır. İkinci bölüm, incelenen dönem olarak Menderes’in muhalefetine uzun bir zaman dilimini kapsadığından dolayı, bu bölüm diğer bölümlere göre geniş tutulmuştur.

Bu kitap, 2003 yılında doktora tezi olarak hazırladığım “*Muhalefette Adnan Menderes(1945-1950)*” başlıklı çalışmamın gözden

geçirilmiş şeklidir. Araştırmaya başladığım 1999 yılından, tezin kitaba dönüşmesine kadar geçen süreçte bana yardımcı olan kişi ve kurumlara bu vesileyle teşekkürlerimi iletmek istiyorum. Çalışmamla ilgili olarak, tecrübelerinden faydalandığım, yerinde eleştiri ve ikazlarıyla yönlendiren hocalarım Prof. Dr. Bayram Kodaman ve Doç. Dr. Ahmet Halaçoğlu'na teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca beni büyük konukseverlikle ve nezaketle karşılayıp, iki kere yaptığımız mülakatla sorularıma içtenlikle cevaplar veren Aydın Menderes Beyefendiye teşekkür ederim. Bundan başka, Çakırbeyli köylülerine ve özellikle çiftliğin kahyası Mehmet Koca ve köyün bekçisi Yüksel Dağdeviren'e, bana arşivlerini açan Ankara Hukuk Fakültesi Dekanlığına, çalışma kolaylığı gösteren TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğünde Kütüphane Müdürü Ali Rıza Cihan Bey ve Mikrofilm Bölümünde Uzman Cihan Erkal Beye, özellikle Menderes'le ilgili bazı belgeleri elde etmeme imkan sağlayan Türk Parlamento Tarihi (TPT) Araştırma Grubuna ve özellikle Müşavir Ş. Şenal Günay'a teşekkür ederim.

Eşime ithaf ettiğim bu kitabın faydalı olmasını ümit ediyorum.

Füleyman İnönü

20.01.2005 | Denizli

Giriş

1 945 YILINA GELİNDİĞİNDE, TEK PARTİ SÜRESİNCE KENDİSİNİ kanunî veya meşru şekilde ifade ve temsil etme imkanı bulamayan siyasî muhalefet, gerek İkinci Dünya Savaşı boyunca izlenen politikaların ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sorunlar; gerekse uzun zamandır iktidara karşı hissedilen yıldınlıktan dolayı, kendisine içinde her türlü unsuru barındıran geniş bir kesimden destek bulmuştur.

1945 yılında beliren siyasî muhalefeti değerlendirirken, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki politikalarını göz önüne almak gerekir¹. Savaş yıllarında, Türkiye'de seferberliğe gidilerek bir milyondan fazla kişi askere alınmış, savunma ihtiyacı millî gelirinin büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Nüfusun en dinamik kesiminin askere alınması, tarım ve sanayide iş gücünün çekilmesine yol açmıştır. Hükümet, bu yıllarda, enflasyona sebep

1 Bu politikalarla ilgili geniş bilgi için, bk. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s.98-12 ve Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi*, İz Yayınları, İstanbul 1998, s.145-249. Ayrıca, kısa bir derleme için, bk. Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.31-39.

olan emisyonu ve iç borçlanmaya gitmiş, bu durum da, hayat pahalılığına yol açmıştır.

Bütçe açığını kapatmak için vergiler artırılmış ve bu, geniş kitlelere ağır yük getirmiştir. Fakat vergi sistemi, gayri safi kazançla göre belirlendiğinden, vergilendirme işlemi büyük ölçüde sabit gelirli sınıflara yükletilmiş ve bu, bazı tacirlere ve çiftçilere, savaş zamanı servetlerini, doğrudan hemen hiç vergilendirilmedikleri için, biriktirmek imkanı vermiştir. Bu yüzden, hükümet, tüccar ve çiftçilerin kazançlarını vergilendirmek için, önceki yıllardan beri sürüp gelen müdahaleci kanunların yanı sıra, devlet hazinesini güçlendirmek için savaş yıllarının özel ihtiyaçlarına karşılık verecek bazı yeni kanunî düzenlemelere de gerek duymuştur. Bunlardan ilki olan Toprak Mahsûlleri vergisinin, bütün tarım ürünlerinde devletin belirlediği sabit fiyatlarla zorunlu olarak alınması, özellikle küçük çiftçileri olumsuz şekilde etkilemiştir. Diğer olan Varlık Vergisi ise, eşitsiz vergilendirme yüzünden özellikle şehirli ve Müslüman olmayan tüccarı ürkütmüştür. Öte yandan, bu durum savaş yıllarında bazı ellerde biriken sermayenin güvensizlik ortamı yüzünden yatırıma dönüştürülememesine neden olmuştur.

Yüksek enflasyon gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki, bir taraftan, bazı karaborsacılar, aracılar ve tüccarlar ithalatın kısıtlanmasından da yararlanarak spekülasyon, mal stoklamak veya saklamak gibi yollarla zenginleşirken; diğer taraftan, sabit gelirli memurlar giderek yoksullaşmıştır. Sanayi işçileri ise, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ücret alamaz olmuşlardır.

Hükümet, bir çare olarak memurlara aynî yardımda(kömür, yağ, elbise gibi) bulunmuştur. Fakat, bu durum, darlık çeken alt kesimdeki halkın tepkisini çekmiş ve onların, memurdan, dolayısıyla hükümetten soğumasına yol açmıştır.

Bu gelişmelerle büyüyen içteki muhalefetin, 1945 yılında, başlan-
gıçta, nasıl ve ne zaman bir siyasî sistem değişikliğine zorlayabileceği
belirsizdi. Siyasî geleneklere göre, böyle bir değişiklik inisiyatifi,
muhalefetten çok, iktidarın elindeydi. Hatta, siyasî muhalefetin ya-
şayıp yaşayamaması bile yönetim tarafından belirlenirdi². Ayrıca,
özellikle alt kesimlerde bilinç-altına yerleşmiş olan devlet otoritesi-
ne bağlılık da bu muhalefeti açığa çıkaramamaktaydı³.

Fakat, diğer taraftan, savaş sonrası milletlerarası konjonktür,
sessiz muhalefete cesaret verecek kadar uygun bir ortam hazır-
lamıştır. Çünkü, İkinci Dünya Savaşı'nın, demokrasi cephesi de-
nilen müttefiklerin zaferi ile sonuçlanması, dünyada tek partili
yönetimlerin önemini azaltmış ve bu yeni milletlerarası ortam,
çoğu ülkede, demokratikleşme eğilimlerini desteklemiş, hatta
zorlamaya başlamıştır. Bu ortamdan etkilenen Türkiye'de, yöne-
timde siyasî liberalleşme çabaları görülürken, muhalefet de kris-
talleşmeye başlamıştır. Üstelik, savaşın hemen sonrasında beliren
Sovyet tehdidi, Türkiye'nin Batılı müttefiklerin yanında yer al-
masını adeta zorlamıştır⁴. Gerçi, Türkiye'nin Batı ile ilişkileri çok
daha gerilere götürülebilirdi; fakat, İkinci Dünya Savaşı sonrası
gelişmeler, Türkiye'yi çıkarları için, yine, Batıya yöneltmiştir.

Böylece, iç ve dış gelişmelerle yıllar boyunca hükümete karşı
belirmiş olan muhalefet, önce CHP içinde, sonra ayrı bir par-
ti (DP) içinde temsilcilerini bulmuştur⁵. Bu noktada, 1945 yı-
lında muhalefetin önde gelen kişilerinden biri olarak Adnan
Menderes'in kim olduğunun açıklanması yararlı olacaktır.

2 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi(1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, c.2 562-563.

3 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kırıatlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.471.

4 Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Top-
lumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s.221.

5 Bu dönemin analitik bir değerlendirmesi için, bkz. Esat Öz, "Türkiye'de
Demokrasiye Geçiş", *Liberal Düşünce*, s.3 (Yaz 1996), s.61-83.

Adnan Menderes’in Hayatı

A. Ailesi

Adnan Menderes, Aydın’da 1899/1900 yılında orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. O sırada, Aydın çevresinde bir çocuk dünyaya geldiğinde, göbek bağı kesilirken bir isim vermek âdet haline gelmiştir. Menderes’e göbek ismi olarak “*üstün, yüce, necip*” anlamına gelen “*Ali*” ismi verilmiştir⁶. Menderes’in, Ali ismini pek kullanmadığı anlaşılmaktadır. Menderes’e gündelik yaşamında kullanacağı Arapça’da “*cennetler, cennette bir makam*” demek olan “*Adnan*” ismi verilmiştir⁷.

---

6 Şevket Süreyya Aydemir, Menderes’e göbek isminin verilmesini şöyle hikâye etmektedir: “*Doğan yavru gözlerini hayata açtı. Evin selamlığına gelen erkek ziyaretçilerin en önemlisi ise, elbette ki, mahallenin imamıydı ve onun bir vazifesi vardı. Bu vazifesini yaptı. Yavruyu kucağına aldı. Üzerine kutsal dualar okudu, üfledi. Uzun ömürlü olması için, hayırlı bir insan olması için, kısmetli olması için, mutlu bir alın yazısı için. Sonra bu yavrunun kulağına, önce göbek adı olan Ali’yi fısıldadı*”. Bkz. Menderes’in Dramı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s.13.

7 Cennetin tabakaları çeşitli isimlerle geçmektedir: *Cennet-ül Nâim, Cennet-ül Firdevs, Cennet-ül Vesile, Cennet-ül Adn*. Bu isimler, Türkler arasında hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır.

Resmî nüfus kayıtlarına göre Menderes, rumî takvimin 1315 yılında doğmuştur ve bu yıl 13 Mart 1899 ile 13 Mart 1900 arasında yer almaktadır⁸. Bu kaydın doğruluğundan şüphelenmek gerekmez. Fakat, Menderes'in doğum tarihi rumî yıl olarak verilmediği yerlerde, miladî olarak hep 1899 diye geçmektedir⁹. Ayrıca, Menderes'in bizzat kendisi de, doğum yılı olarak 1899 tarihini benimsemiştir¹⁰.

Menderes'in hangi ayın hangi gününde doğduğu bilinmemektedir. Bu konuda bir tek Ş. Süreyya Aydemir'in kitabında, "*galiba*" kaydı düşülerek Menderes'in yaz aylarında doğduğu bilgisi vardır¹¹; fakat bu da, Aydemir'in sadece kendi tahminidir.

Menderes'in Aydın'da doğduğu bilgisi kesindir. En son 1928 yılının Ağustos ayında yeniden düzenlenerek Arap harfleriyle yazılmış askerlik sicilinde doğum yeri Aydın olarak görülmektedir¹². TBMM'ye Aydın Milletvekili olarak girdiği 1931 yılında, Menderes

8 Gâzi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvimü's-Sinîn*, (Haz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Genelkurmay Basımevi Yayınları, Ankara 1993, s.415-422.

9 Örneğin, 1938 ve 1942 yılındaki TBMM Albümünde, Menderes'in doğum yılı 1899 olarak yazılmıştır. Bkz. *TBMM Albümü*, TBMM Basımevi, Ankara 1938, s.8 ve *TBMM Albümü*, TBMM Basımevi, Ankara 1942, s. 9.

10 Menderes, 1930 yılında yeni muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'daki il örgütünü kurulmasını anlatırken "*Ben otuz bir yaşında idim*" demektedir. Bkz. Cemal Kutay, "Atatürk ve Adnan Menderes", *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları-1950,1954*, [Haz. Faruk Sükan], Kültür Ofset Limitet Şirketi Yayınları, Ankara 1991, s.XVII. Dolayısıyla, doğum tarihini (1930-31=) "1899" olarak kabul etmektedir.

11 Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.12. Aydemir'in bu tahminine, Necip Fazıl Kısakürek, "*mistik*" bir anlam yüklenebileceğini de belirterek, Menderes'in DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 seçimleri ve Menderes'in bir darbeyle Başbakanlıktan indirildiği 27 Mayıs 1960 tarihlerine telmih yaparak, şöyle demektedir. "[Menderes'in doğum günleri için] *Yaz başlangıcı denildiğine göre, eğer Mayıs ise, bu tarihi de 14 Mayıs, 27 Mayıs tesadüflerine ekleyebilir ve aradaki uygunluğa, hesap dışı bir zevkle dikkat edebilirsiniz*". Bkz. N. Fazıl Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1998, s.155.

12 Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.4 (Tercüme-i hal kağıdı).

kendi el yazısıyla doldurduğu özgeçmiş kağıdındaki doğduğu yer kısmına Aydın olarak yazmıştır¹³. Resmî nüfus kütüklerinde doğum yeri ise, 1938 yılına kadar iki ayrı yerde (Aydın-Koçarlı ve İzmir-Konak'ta) tutulan kayıtlara göre Aydın, 1938'den sonra bir yerde (Ankara-Çankaya'da) tutulan son kayıtlara göre İzmir olarak geçmektedir¹⁴. Gerçi, Menderes 1 Nisan 1947'de İzmir'de yaptığı konuşmada, bu şehir için “*doğduğum ve büyüdüğüm güzel İzmir*” diye söz etmektedir¹⁵; fakat bu söz, gerçeklik içerse bile, daha çok o yılın popülist bir söylemi olarak ele alınmalıdır. Adnan Menderes'in en küçük oğlu Aydın Menderes de, bu konuda yöneltilen soruya emin bir şekilde doğum yeri Aydın şeklinde cevaplandırmıştır¹⁶.

Menderes, kendisinin yakın arkadaşı Mükerrerem Sarol'un aktardığına göre, Aydın'da Sarayıcı Mahallesinde büyük dayısı Sadık Beyin konağında dünyaya gelmiştir¹⁷. Bu konak, bilindiği kadarıyla, 1919'da İzmir'in işgalinden sonraki günlerde Aydın'daki çarpışmalar sırasında yanmıştır¹⁸.

Menderes'in babası İbrahim Etem Bey, katip olarak küçük bir devlet memurudur. İbrahim Etem Beyin hukuk okuduğundan, hatta dava vekilliğinden de söz edilmektedir; fakat, Aydın'da

13 Bkz. Ekler kısmı, Belge nu. 3 (T.B.M.M.Âzayi Kiramına mahsus muhtasar Tercüme-i hal varakası).

14 Bkz. Ekler kısmı, Belge numaraları. 5, 6, 7 (Nüfus kayıtları). Adnan Menderes'in nüfus kütüğü üç ayrı yer (Aydın-Koçarlı, İzmir-Konak'ta ve Ankara-Çankaya'da) vardır. Bu durum, sıradan bir kişi için normalde ve yasal olarak mümkün değildir. Menderes'in ilk nüfus kayıtları İzmir-Konak'ta tutulmuş ve 1936'dan sonra Aydın-Koçarlı'ya nakledilmiştir. İki sene sonra da, yani 1938'den sonra da nüfus kütüğünü Ankara-Çankaya'ya aldırıştır. Dolayısıyla, son olarak, işlem gören kayıtları Çankaya'dadır.

15 *Vatan*, 2 Nisan 1947.

16 *Aydın Menderes'ten naklen*, (1 Eylül 2001, Kuşadası). Aydın Menderes'le yapılan bu mülakatın ses bant kaydı, tarafımızdadır.

17 Mükerrerem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, c.I, s.9.

18 Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.12.